

Input Indonesië Beraad¹ voor het Ronde Tafel Gesprek van 2 oktober 2008 ter voorbereiding op delegatiereis vaste kamercommissie Buitenlandse Zaken

Onderstaande is de schriftelijke bijdrage van het Indonesië Beraad. Enkele leden van het Indonesië Beraad zullen bij het Ronde Tafel Gesprek aanwezig zijn en de schriftelijke bijdrage graag mondeling toelichten en bespreken met u.

Deze bijdrage gaat in op de volgende onderwerpen:

1. Bilaterale relatie Indonesië - Nederland
2. Duurzaamheid
3. Goed bestuur
4. Mensenrechten
5. Dialoog tussen de levensbeschouwingen

De leden van het Indonesië beraad brengen u graag in contact met maatschappelijke organisaties in Indonesië om gedurende de delegatiereis te bezoeken of te ontmoeten. We geven graag mede invulling aan het programma van de delegatiereis.

Mocht u vragen hebben of aanvullende informatie, kunt u contact opnemen met Antoon Blokland op 06 12 93 82 60 of ablokland@bbo.org

¹ Het Indonesië Beraad is het platform van Nederlandse NGO's actief in Indonesië. Een platform om enerzijds elkaar te informeren en anderzijds tot gezamenlijke standpunten en een complementaire invulling van het Nederlandse overheidsbeleid richting Indonesië te komen.

1. Bilaterale relatie Indonesië - Nederland

De grote mondiale vraagstukken van dit moment zijn heel concreet zichtbaar in Indonesië en hebben verstrekkende consequenties. Op basis van de ontwikkelingsprogramma en het uitgebreide netwerk aan samenwerkingspartners spelen de leden van het Indonesië Beraad hierop een actieve rol. Het Indonesië Beraad informeert u ter voorbereiding op uw delegatiereis daarom graag over de actuele ontwikkelingen in Indonesië en levert graag een bijdrage aan de concrete invulling en uitvoering van het programma van de delegatiereis.

Indonesië kent grote klimaatproblemen en heeft, als grootste islamitische republiek, een belangrijke mondiale rol in de dialoog tussen levensovertuigingen, het mensenrechtendebat en de strijd tegen radicalisering. Het huidige lidmaatschap van de VN mensenrechtenraad heeft het mondiale belang van Indonesië vergroot. Handel en economie zijn de afgelopen jaren gegroeid en Indonesië heeft zich ontwikkeld tot een middeninkomensland. Desondanks leeft 49% van de bevolking van minder dan 2 dollar per dag. Een eerlijkere verdeling van de welvaart is een grote uitdaging voor Indonesië, wat vraagt om politiek goed bestuur en bescherming van de mensenrechten.

De bilaterale relatie tussen Indonesië en Nederland is veranderd. Onder leiding van oud-minister Bot zijn de diplomatieke relaties verstevigd en verder genormaliseerd, wat is uitgewerkt in een 'comprehensive partnership'. Ook de bilaterale ontwikkelingsrelatie is recent bijgesteld; 'programma's gericht op directe armoedebestrijding zullen worden stopgezet en nadrukkelijker dan voorheen zal de samenwerking op verbetering van de 'randvoorwaarden' voor ontwikkeling zijn gericht.

Vanuit haar expertise zien de leden van het Indonesië Beraad vier belangrijke thema's die een centrale rol in de bilaterale relatie tussen Nederland en Indonesië moeten blijven spelen:

- Duurzaamheid;
- Goed bestuur;
- Mensenrechten;
- Dialoog tussen de levensovertuigingen.

Onderstaand vindt u een beschrijving van de 4 thema's voor het Indonesië Beraad van belang. Om de politieke dynamiek in Indonesië goed te vatten is het belangrijk te zien hoe de thema's mensenrechten, goed bestuur, duurzaamheid en de religieuze dialoog met elkaar verbonden zijn. Problemen rondom goed bestuur zorgen voor een gebrek aan toezicht op economische activiteiten van nationale en internationale bedrijven en het leger. Denk bijvoorbeeld aan palmolieplantages en mijnen die grote schadelijke gevolgen hebben voor het milieu. Wanneer lokale bewoners hiertegen protesteren, omdat bijvoorbeeld hun leefgebied wordt bedreigd of omdat ze niet profiteren van nieuwe banen, vinden vaak mensenrechtenschendingen plaats. Lokale autoriteiten slagen er niet in deze mensenrechtenschendingen te voorkomen of te vervolgen en zijn soms zelf dader. Trauma's en de dreiging van mensenrechtenschendingen belemmeren democratische vrijheid van de bevolking om hun stem te laten horen en lokale leiders ten verantwoording te roepen. Religieuze spanningen gooien nog eens extra olie op het vuur. (Economische) Migratie en verdeling van macht en middelen vormen aanleiding tot (soms gewelddadige) conflicten, waar wederom veel mensenrechtenschendingen plaatsvinden.

Op weg naar Equity en Justice in Indonesië:

Memo in bullet-points voor de Hoorzitting met de Tweede Kamer 2 oktober 2008
Leo van Mulekom (leo.van.mulekom@oxfamnovib.nl)

Het perspectief van 190 miljoen Indonesiërs

*I am a subsistence or small farmer/ fisher
I can't make a decent living off my land or fishing ground anymore
I constantly risk losing access to these grounds or getting them taken away
Floods, droughts and environmental degradation seem to make farming/fishing
even harder
Input costs (seeds, fuel, etc.) are becoming prohibitive
Cheap imports and demanding foreign buyers are forcing my selling prices down
My wife faces the same; my children suffer
I feel forced into exploitative jobs on big plantations
Or turn to a sleazy life in a sleazy urban slum*

There seems no way out of poverty.....

Kenschets van Indonesië in bullets

- Rijk aan natuurlijke hulpbronnen
- Middle Income Country (MIC)
- Democratisering en decentralisatie zijn gaande
- Groeiende invloed binnen ASEAN en in Asia-Pacific
- In potentie: grote interne markt

- Maar 30% van de bevolking nog steeds niet voldoende eten
- En 50% leeft op minder dan 2 US\$/dag
- Basis voorzieningen, als onderwijs en gezondheid en water, zijn er nog lang niet voor iedereen
- Rijzende inflatie en stijgende voedselprijzen
- Land- en visrechten van bijna 100 miljoen Indonesiërs worden acuut bedreigd
- Etnische conflicten nemen toe en vrijheden voor vrouwen nemen af

Analyse van Oxfam Novib (kort samengevat)

De bevolking blijft arm en hoewel in statistische termen vooruitgang wordt gemaakt in armoedebestrijding, blijven de vooruitzichten voor de rurale bevolking mager en nemen de risico's voor hen alleen maar toe.

De natuurlijke hulpbronnen gaan snel achteruit, in kwaliteit en kwantiteit.

De toegang tot die hulpbronnen staat ook onder druk. Met name de armen raken snel land- en visrechten kwijt. En daarmee verdwijnen ook de mogelijkheden om zelfvoorzienend te zijn, bijv. d.m.v. de eigen productie van voedsel. Met de ecosystemen verdwijnen ook de natuurlijke buffers tegen fluctuaties in klimaat. Zo zal teveel regen meteen leiden tot teveel aan water, en te weinig regen tot onmiddellijke droogte. Toenemende veranderlijkheid van het weer, door klimaatsverandering, zal dit alleen maar erger maken.

Als er niets wordt gedaan, dan zal de voedselproductie stagneren en zullen voedselprijzen verder stijgen. Werkgelegenheid buiten de landbouw is er volstrekt in onvoldoende mate, en werk dat er is gebeurt veelal onder slechte arbeidsomstandigheden.

Wel worden democratisering en decentralisatie van overheden gestaag doorgevoerd. Dat schept hoop. Maar corruptie blijft een groot probleem. En op lagere niveaus blijft patronalisme sterk aanwezig en grijpen lokale elites de kans om opbrengsten uit natuurlijke hulpbronnen te claimen. Voor hen hoeft dat niet duurzaam te gebeuren, maar ligt de nadruk op snelle winstgevendheid.

Fundamentalisme neemt toe. Oxfam Novib houdt er rekening mee dat dit een gevolg kan zijn van politiek gemotiveerd misbruik van de toenemende stress onder de bevolking.

Uitgangspunten in het werk van Oxfam Novib

Oxfam Novib streeft naar het bereiken van Equity en Justice: gelijke kansen en rechtvaardigheid.

In het bepalen van onze inzet gaan we uit van de situatie waarin de armsten verkeren, en proberen hen te helpen door kansen te bieden op een beter en rechtvaardiger bestaan. Maar het is net zo hard nodig hen te helpen bij het zich wapenen tegen risico's, tegen het verlies van hulpbronnen en bestaansmiddelen, bij het omgaan met toenemende onzekerheden, en bij het herstellen verdwijnende buffers.

In onze werkwijze hechten wij bijzonder groot belang aan een sterk en divers maatschappelijk middenveld in Indonesië. Wij zien daarin een noodzakelijk, ook complementair, tegenwicht voor nog inadequate overheden, en wij zien daarin de basis voor zelfontplooiing van burgers en de ontwikkeling van maatschappelijke debatten in de samenleving.

Ons werk kent vier kerndoelen vervat in vier basisrechten waarvan Oxfam Novib vindt dat die voor iedereen gelden:

- Recht op duurzame middelen van bestaan (inkomen, arbeid, levensonderhoud)
- Recht op Sociale Basisvoorzieningen (gezondheid, onderwijs)
- Recht op leven en veiligheid (bescherming tegen conflicten, natuurrampen)
- Recht op identiteit (gender en etnische minderheden)

Oxfam programma in Indonesië

- **Noodhulp.**
 - Zoals noodhulp na de tsunami in Aceh en de aardbeving in Yogyakarta. Wij doen dit altijd samen met lokale NGOs, en wij koppelen noodhulp altijd aan toekomstgerichte 'disaster risk reduction'.
- **Campagnes.**
 - Make Trade Fair: Naar een wereldhandel op gelijkwaardige condities, zodat ook Indonesië echt de kans krijgt competitief te zijn.
 - GCAP: Internationale committeringen aan de Millennium Development Goals; door Indonesië en door Nederland gedaan.
 - Economic Justice: Aandacht voor duurzame kansen in rurale en menswaardige kleinschalige productie en de interne markt binnen ecologische grenzen. Deze campagne is in voorbereiding met een coalitie van meer dan 30 Indonesische NGOs.
- **Ondersteuning Indonesisch maatschappelijk middenveld**
 - Aan grote NGOs die debatten stimuleren rondom milieu (bijv. Walhi), publiek budget en MDGs (bijv. INFID), gender (bijv. SP)
 - Aan NGOs die concrete projecten doen op dorpsniveau (bijv. Baileo in de Molukken, of microkrediet met Pancur Kasih in Kalimantan)
 - Beïnvloeding van bedrijven door het aangaan van discussies over duurzame productie en handel en maatschappelijke verantwoordelijkheid (bijv. rondom palmolie, garnalen, thee)
- **Samenwerken met anderen**
 - Met 13 Oxfams in Oxfam International
 - Met Nederlandse NGOs in en buiten het Indonesië Beraad
 - Public-private partnerships
 - Met bedrijven
 - In complementariteit met de Nederlandse overheid

Wij beseffen hierbij wel dat ons jaarlijks budget van ongeveer 2,5 miljoen Euro ongeveer net zo groot is als dat voor 2-3 rotondes in Nederland. Met beperkte middelen doen wij veel en bereiken wij miljoenen arme mensen in Indonesië.

Wat Oxfam Novib aan de Vaste Commissie BuZa wil meegeven

Neem contacten met Indonesische NGOs op in het reisprogramma. Spreek met hen over onderwerpen als:

- de 'uitverkoop-export' van Indonesische producten uit de exploitatie van natuurlijke hulpbronnen onder de werkelijke kostprijs voor de samenleving
- hoe het versterken van (lokale) capaciteit in overheden ook een kwestie is van het versterken van de capaciteit onder burgers
- hoe effectieve ontwikkeling van Indonesië ook begint bij het aanpassen van gedrag in de EU; bij overheden, bij bedrijven, bij burgers.

En beoordeel het werk dat wij doen, en het werk dat onze partners doen, niet alleen in termen van vooruitgang, maar ook in termen van het voorkomen of vertragen van achteruitgang. Enkele voorbeelden: zo heeft Walhi meer dan 50 ontbossingen tegen kunnen houden in natuurgebieden; zo heeft Sampan het verkwanselen van

Sumatraanse visrechten aan een Nederlands (sic!) consortium kunnen tegenhouden; en zo heeft Wetlands kunnen voorkomen dat Aceh na de tsunami voor altijd zonder mangrovebossen zou staan.

2. Duurzaamheid

Duurzaamheid:

een beknopte agenda van “key issues” waar Nederland duurzame en sociaal rechtvaardige ontwikkeling in Indonesie kan ondersteunen

Leo van Mulekom, Oxfam Novib

Inleiding

Indonesië is een land met veel natuurlijke hulpbronnen en een grote, diverse bevolking, waarvan ongeveer de helft of in armoede leeft of een gerede kans heeft om daarin terug te vallen. De sociale consequenties van onduurzaam ecosysteem gebruik houden onder meer in dat miljoenen arme mensen minder toegang krijgen tot land en natuurlijke ‘ecosysteem diensten (zoals water, vis, bosproducten, kustbescherming e.d.). Vooral nog lijken globalisering en de daaruit voortvloeiende bevordering van internationale handel met name voordelen te hebben geboden aan een beperkte groep investeerders in grootschalige landbouw en visserij. Indonesië heeft momenteel te maken met grote sociale verschuivingen (bijv. van zelfstandige kleine landbouwer op het platteland tot onderbetaalde arbeider in slecht voorziene voorsteden), en toenemende ongelijkheid tussen rijk en arm. Groeiende sociale en politieke spanningen zullen het gevolg zijn.

Robuuste ecosystemen en duurzaam gebruik ervan vormen de basis voor een daadwerkelijk duurzame en sociaal rechtvaardige ontwikkeling, Ons inziens valt er met name veel winst te behalen op de volgende dossiers:

- REDD (Reducing Emissions from Deforestation and Degradation) /avoided deforestation,
- Biomassa / Biobrandstoffen,
- De handel tussen Indonesie en Nederland (EU) in agri-foods en natuurlijke producten (agrifood, hout, vis, garnaal)

Wij zouden het waarderen als u tijdens uw reis ruimte vrijmaakt om kennis te nemen van de visie en werkrealiteit van lokale NGOs (en lokale overheden) actief op deze en aanverwante terreinen. Omdat wij denken dat vanuit de Nederlandse politiek belangrijke impulsen kunnen komen die duurzame en rechtvaardige ontwikkeling in Indonesië helpen realiseren.

1) Duurzame productie/exploitatie van natuurlijke hulpbronnen

De recente sterke run op biobrandstoffen (aangemoedigd door o.a. EU regelgeving rond bijmenging alsmede door Nederlandse subsidies aan bedrijven) leidt tot verdere druk op het resterende bosareaal, de lokale voedselproductie en beschikbare grond voor de lokale bevolking. Illegale houtkap is een persistent probleem en vraagt om oplossingen. De druk op (kust)visserij neemt toe, onder ander door grootschalige (buitenlandse) visserij welke de kleinschalige visserij wegconcurrert. Als importeur en koper van Indonesische natuurlijke producten stimuleert Nederland soms onduurzame exploitatie, want vaak ligt de nadruk van Nederlands beleid nog op de korte termijn belangen van onze investeerders en consumenten. Ons land zou de duurzaamheids aspecten van de internationale handel nadrukkelijker kunnen bevorderen. Bijvoorbeeld door als overheid minder defensief om te gaan met duurzaamheidscriteria en beleidsmatig actief de resultaten van *Round Tables* (bijv. hout, palmolie, thee, soja) en certificeringssystemen

(bijv. GlobalGAP bij garnalen, MSC bij vis, FSC bij hout) te gebruiken en verdere ontwikkeling en implementatie te stimuleren. Door zg. Multi-Stakeholder benaderingen kunnen het bevorderen van duurzaamheid en de economische belangen van kleinschalige producenten heel goed samengaan.

2) Klimaatverandering (in relatie tot armoedebestrijding en ecosysteem bescherming)

De huidige internationale inspanningen gericht op CO₂ reductie leveren Indonesië veel nieuwe kansen om hun ontwikkelingsmodel te verduurzamen. Tegelijkertijd schept het kansen om de ecologische voetafdruk van de Nederlandse economie te verminderen.

Biomassa/ biobrandstoffen: In Indonesië vindt zeer grootschalige productie van biobrandstoffen plaats. Verschillende maatschappelijke organisaties zijn betrokken bij de ontwikkeling van duurzaamheidscriteria, het monitoren van de industrie, het ontwikkelen van duurzame alternatieven en het tegengaan van verdere ontbossing als gevolg van palmolie- en biobrandstoffenexpansie. Uit recent onderzoek blijkt dat vooral de indirecte effecten (i.e. verschuivingen in landgebruik en beïnvloeding van voedselzekerheid) van biomassaproductie de positieve effecten van duurzame biomassa kunnen ondermijnen. De meeste problemen die gepaard gaan met de productie op Kalimantan (ontbossing, landconflicten, afpersing van small holders, verdringing van andere kleine producenten, veengronden met grote CO₂ uitstoot) zijn inmiddels bekend, maar de expansie treft inmiddels ook andere eilanden.

Binnen dezelfde klimaat discussie is een juist toepassen van het instrument ‘*avoided deforestation*’ cruciaal. Nederland draagt bij aan het Forest Carbon Partnership Facility van de Wereldbank, maar rondom de toepassing van dit mechanisme leven nog veel dilemma's waarop Nederland nog te weinig nadruk heeft gelegd. Wil een lokale bevolking kunnen profiteren van de handel in emissie rechten dan moeten landrechten goed geregeld zijn en gerespecteerd worden. In theorie is namelijk goed mogelijk dat uitbetalingen gedaan worden aan hen die niet de werkelijke eigenaar van beboste gronden zijn.

Met betrekking tot de eigen hulpprogramma's van Nederland in Indonesië vragen wij om actieve inspraak van lokale maatschappelijke organisaties bij het uitwerken van plannen die nu in voorbereiding zijn. Gelukkig lijkt dit, via de Ambassade in Jakarta, tot de mogelijkheden te behoren, maar het is nog niet gerealiseerd.

3) Complementariteit

De organisaties in het Indonesië Beraad hebben een uitgebreid netwerk van NGOs en producentenorganisaties in Indonesië. Overkoepelend doel is het versterken van de participatie van de lokale bevolking in duurzame ontwikkelingsprocessen. Deze contacten kunnen een zinvolle aanvulling leveren bij het Nederlands beleid op Indonesië via de bilaterale en multilaterale kanalen. Concreet kunnen we op de volgende manieren bijdragen aan de eerdergenoemde dossiers:

- betrekken van de lokale NGOs en producentenorganisaties bij het ontwikkelen, toepassen en monitoren van duurzaamheidscriteria (biobrandstoffen, hout, palmolie, garnalen, landbouwproducten).

- uitvoeren van programma's van kleinschalige projecten op het gebied van duurzame landbouw, visserij, bosbouw/bosbeheer, en biodiversiteits / ecosysteembescherming welke lokale bevolking ondersteunen in hun bestaan
- aandragen van lokale maatschappelijke organisaties en producenten organisaties aan Nederlandse bedrijven
- ondersteunen van lokale organisaties bij het pleiten voor eerlijke landrechten en gebruiksrechten (van natuurlijke hulpbronnen)
- anderzijds spelen deze lokale organisaties een belangrijke rol bij het signaleren van thema's, aandachtspunten, en leveren ze ons onmisbare informatie voor onze lobby naar Nederlandse overheid, internationale instellingen en de EU (voorbeelden uit de werkpraktijk rond duurzame ontwikkeling).

Kansen voor duurzame ontwikkeling in Indonesië

Both ENDS, Paul Wolvekamp, september 2008

Bos, landbouw en horticulture

De problemen rond ontbossing en schending van landrechten van lokale bevolkingsgroepen in Indonesië zijn genoegzaam bekend. Maatregelen in de sfeer van regulering van boskap en bosconversie voor plantage ontwikkeling (t.b.v. papier en pulp industrie; palm olie e.d.) en certificering zijn cruciaal. De traditionele sectoren zoals bosbouw en plantages claimen een disproportioneel groot ruimtebeslag. Als leveranciers - van ruw materiaal – bieden zij echter onvoldoende toegevoegde waarde en werkgelegenheid om aan de behoeften en aspiraties van een nog steeds groeiende rurale bevolking tegemoet te komen.²

Meer proactieve investeringen in, andere, duurzame vormen van landgebruik zijn daarom essentieel om de komende decennia economische en stabiele sociale ontwikkeling op de diverse eilanden van de Indonesië archipel te waarborgen. Hierbij kan onder andere aansluiting worden gezocht bij het beleid van het Directorate General of Horticulture van het Ministerie van Landbouw (GoI) dat in 10.000 dorpen een economische impuls wil geven in de sfeer van tuinbouwontwikkeling, fruitbomen en agroforestry. Nederland kan een bijdrage leveren aan investeringen, technologie en marktontwikkeling ten behoeve van de tuinbouw, fruitteelt, gemengde bos-landbouw systemen (agroforestry) en zogenaamde niet-hout bosproducten (rotan, honing, medicijnen, waardevolle harsen e.d.). Laatstgenoemde sector is in het algemeen sterk veronachtzaamd terwijl deze in Azië alleen al een miljardenomzet realiseert. Al deze sectoren vormen een cruciale bron van inkomen en basisbehoeften voor de lokale bevolking. Deze vormen van landgebruik zijn ook nauw verweven met het lokale 'adat' (gewoonte) recht.

Voor de inzet van het instrument 'avoided deforestation' (REDD) kan Indonesië een belangrijke bijdrage leveren aan het verminderen van de emissie van broeikasgassen. Hierbij gaat het niet alleen om CO₂, maar ook om het zeer krachtige broeikasgas methaan. Bij de inzet van REDD is essentieel dat de land- en gebruiksrechten van lokale gemeenschappen worden erkend en gerespecteerd. Voorkomen moet worden dat de emissiebeperkingen van Indonesië door middel van REDD vervolgens worden aangewend voor het in standhouden van emissierechten voor de uitstoot van broeikasgassen vanwege de aanwending van fossiele brandstoffen, in Nederland en uiteraard ook in andere industrielanden. Indonesische maatregelen moeten worden gehonoreerd als aan welkome aanvullende bijdrage op inspanningen tot emissiebeperkingen elders in de wereld.

Plantages: palm olie

Indonesië is thans 's werelds grootste producent van palm olie. Binnen en buiten Indonesië worden stappen ondernomen om de palm olie sector, de plantagebouw in het bijzonder, duurzamer te maken. De Round Table on Sustainable Palm Oil (RSPO) – een samenwerkingsverband tussen industrie en NGOs - biedt daartoe een kader. De inzet daarbij is het realiseren van gecertificeerde palm olie en het voorkomen van milieu en

² Temidden van heersende werkloosheid betreden jaarlijks 2.5 miljoen nieuwkomers de Indonesische arbeidsmarkt (EC CSP, 2007-2013).

negatieve sociale effecten. De grootste problemen liggen op het vlak van plantageontwikkeling, ontbossing, schending van de landrechten van de lokale bevolking en de precaire positie van de kleine palm olie boeren -‘small holders’. Circa 30% van de palm olie productie in Indonesië wordt voortgebracht door small holders. Het betreft naar schatting 5 miljoen huishoudens. De RSPO kan onmogelijk een panacee zijn voor de grote sociale en milieuproblemen die de sector in Indonesië omringt. Ten uitvoerlegging van de RSPO richtlijnen vergt dat de Indonesische overheid maatregelen neemt om naleving in de praktijk mogelijk te maken. Grote obstakels liggen in de sfeer van slechte landgebruikplanning, corruptie bij de toewijzing van palm olie concessies, intimidatie van lokale bevolking, tegenstrijdige wet- en regelgeving en ontoereikende ondersteuning van de miljoenen boeren die als small holders het hoofd boven water moeten proberen te houden. De Indonesische regering onderschrijft de doelstellingen en richtlijnen van de RSPO. Deze worden ‘vertaald’ naar de Indonesische context (‘national interpretation’). Nederland kan verdere ondersteuning bieden in de sfeer van small holder development, landgebruikplanning (o.a. versterking van het kadaster), harmonisatie wet- en regelgeving en ‘dispute settlement’³, onder andere in het kader van de RSPO. Samenwerking met en tussen Indonesische NGOs, universiteiten, private sector en overheid is absolute voorwaarde voor succes.

Mijnbouw: steenkool

In 2007 kondigde de Nederlandse regering aan dat het akkoord is met de verstrekking van vergunningen voor de bouw van 5 nieuwe kolengestookte elektriciteitscentrales. Over de herkomst van de kolen is relatief weinig bekend. Een studie verricht in opdracht van Greenpeace Nederland identificeert Zuid-Afrika, Colombia and Indonesië als de belangrijkste landen van herkomst van in Nederland geïmporteerde kolen (zie tabel).

Land	Volume (miljoen ton)	Percentage
Zuid-Afrika	3	37
Colombia	2.6	32
Indonesië	1.4	17
Australië	0.16	2
Polen	0.16	2
Overige	0.8	10

Tabel: Herkomst van invoer van kolen in Nederland in 2006

Indonesië is daarmee de derde belangrijkste leverancier van kolen voor Nederlandse elektriciteitsopwekking. De mijnbouw van kolen in Indonesië gebeurt voornamelijk in dagbouw. Een belangrijk wingebied is Kalimantan. De winning van steenkool gaat in de praktijk gepaard met aanzienlijke milieueffecten⁴. Zo kan er sprake zijn van forse verstoringen van de lokale leefomgeving met betrekking tot: oppervlakte en grondwater, bodemgesteldheid, lokaal landgebruik, flora, fauna. Kolenwinning is bijvoorbeeld in Kalimantan een oorzaak van ontbossing. Ook zijn watervervuiling, vervuiling door stof en geluid, methaanemissies en bodemverzakkingen veel voorkomende milieuproblemen. Voorts dient de noodzaak tot herstel van de omgeving – nadat de mijnbouw activiteiten

³ In Indonesië spelen naar schatting zo'n 525 conflicten over land tussen lokale dorpen en palm olie plantagebedrijven. Bron: Forest Peoples Programme, Sawit Watch, at RSPO Round Table 4, Singapore, 2006. Promised Land: Palm Oil and Land Acquisition in Indonesia. Implications for Local Communities and Indigenous Peoples, Marcus Colchester, et al., 2006

⁴ Cf. World Coal Institute, Environmental Impacts of Coal Mining; www.worldcoal.org

zijn voltooid – meegewogen te worden bij het in kaart brengen van de aan kolenmijnbouw verbonden milieuproblemen.

Naast milieueffecten, wordt kolenmijnbouw ook gekenmerkt door allerlei sociale effecten. Factoren die in dit verband genoemd worden zijn: dodelijke ongevallen, gevaarlijke arbeidsomstandigheden, gezondheidsrisico's voor mijnwerkers, en omwonenden, gebrekkige of geen vakbondsrechten, repressie van lokale gemeenschappen, schendingen van mensenrechten en conflicten tussen lokale bevolking en migrantenarbeiders. Er zijn ook positieve effecten – werkgelegenheid, buitenlandse revenuen, diversificatie van de economie, en dergelijke – die met kolenmijnbouw in Indonesië verband gebracht kunnen worden. Nederland kan in samenwerking met de Indonesische autoriteiten en andere (lokale) partijen kunnen onderzoeken op welke terreinen duurzaamheid van de mijnbouw naderbij kan worden gebracht.

Overige aandachtsgebieden

Lucht vervuiling, gebrek aan toegang tot schoon water en sanitatie en industriële vervuiling staan duurzame economische ontwikkeling nog steeds in de weg. Daarbij heeft Indonesië regelmatig te kampen met overstromingen (inclusief Jakarta) en de gevolgen van andere vormen van natuurgeweld. (EC Country Strategy Paper Indonesia 2007-2013). Nederland kan verdere samenwerking op deze terreinen met de Indonesische counterparts onderzoeken.

3. Goed Bestuur

Goed Bestuur in Indonesië

Annette Jansen, ICCO en Kerkinactie

De strategische focus van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid in Indonesië is gericht op goed bestuur en democratisering. Goed bestuur in Indonesië is een zeer complex concept, dat raakt aan onderwerpen als corruptie en transparantie, decentralisering en nationale regelgeving, maar ook aan het vermogen van de Indonesische regering om te voorzien in adequate handhaving van de rechtsorde, het uitbannen van straffeloosheid en het toezien op activiteiten van (internationale) bedrijven. In deze bijdrage willen we drie onderwerpen uitlichten:

1. Corruptiebestrijding
2. Effecten van decentralisering op goed bestuur en democratisering
3. Parlementaire en presidentsverkiezingen in 2009

1. Corruptiebestrijding

Het is positief te kunnen melden dat de *Corruption Eradication Commission* (KPK) de afgelopen tijd diverse gevallen van corruptie heeft onderzocht en doorverwezen naar de rechtbank. Het betrof zaken over de volle breedte van het Indonesische bestuursapparaat: de belangrijkste nationale Departementen en Instituten, het nationaal parlement, de politie, het openbaar ministerie en de Bank van Indonesië.

Sinds het aantreden van de huidige regering heeft president Susilo Bambang Yudhoyono (SBY) duidelijk gemaakt dat het hem ernst is met de corruptiebestrijding. Hij heeft het zelfs aangedurfd om twee van zijn belangrijke steunpilaren te laten vervolgen: voormalig 'State Secretary' Yusril Mahendra en voormalig Minister van Justitie en Mensenrechten Hamid Awaluddin. Critici stellen echter dat het anticorruptie project van SBY alleen de individuele daders aanpakt, en niet uitzoekt in hoeverre een individuele corruptie casus verstrengeld is met grotere politieke belangen of clans. Een voorbeeld hiervan is de casus Soeharto. Alhoewel er voor zijn overlijden grote politieke druk was om een proces tegen Soeharto aan te spannen, leek SBY niet erg happig om hier werk van te maken.

Een ander punt van zorg betreft het feit dat er tot nu toe nog geen enkele corruptiezaak voor de rechter is gebracht waarin militairen betrokken zijn, terwijl inmiddels algemeen bekend is dat dit een van de meest corrupte Indonesische instituten is. Ook de plannen om de rol van militairen in de private sector in bredere zin aan te pakken, zijn minder voortvarend opgepakt dan aanvankelijk gehoopt.

2. Effecten van decentralisering op goed bestuur en democratisering

Waarschijnlijk bent u bekend met het beleid van de Indonesische overheid om regelgeving te decentraliseren en lokale overheden meer zeggenschap te geven (*pemekaran*). In principe erkennen wij de kansen die dit biedt. Er is bijvoorbeeld meer ruimte voor pluraliteit, voor lokale cultuur en gewoonten en inspraak. Dat heeft soms positieve maar ook negatieve gevolgen. Bij de verkiezingen in Aceh in 2004 werd de

stem van de lokale bevolking voor het eerst verzilverd in de uitkomst: het merendeel van de districtshoofden én de gouverneur was afkomstig van de voormalige rebellenbeweging GAM. Uitkomsten in andere districten en verkiezingen wezen echter op een voortzetting van de welbekende *money politics* op lokaal niveau: in veel districten kochten de *Bupati*, districtshoofden, hun plek letterlijk op: de prijzen voor deze 'vacatures' waren in sommige gevallen publiek bekend. Hier leidde deze verkiezingen niet tot grotere democratisering of grass roots accountability, maar is er nog steeds sprake van een grote afstand tussen de bestuurders en de lokale bevolking. Ook bood de decentralisatie meer ruimte aan populistische tendensen, en werd in meer dan 30 districten religieuze wetgeving ingevoerd, terwijl onbekend is in hoeverre de bredere bevolking van deze districten achter deze vaak beperkende maatregelen staat. De algemene verkiezingen in 2009 vormen daarvoor een belangrijke indicatie.

3. Verkiezingen 2009

Indonesië zal algemene – ofwel parlementaire - verkiezingen houden op 9 april 2009. Later dat jaar volgen de presidentsverkiezingen. Op dit moment spelen de verkiezingen al een belangrijke rol in de Indonesische media. De berichtgeving richt zich nu vooral op het in kaart brengen van alle nieuwe kandidaten en partijen. Deze belangstelling is goed te verklaren. De laatste 10 jaar is gebleken dat de richting van het transitieproces in Indonesië in belangrijke mate wordt bepaald door de uitkomst van de verkiezingen: op zichzelf een goed teken voor de democratisering.

Onder degenen die zich tot nu toe hebben gekandidéerd bevinden zich echter nog velen met een slecht track record op het gebied van de mensenrechten. Twee voorbeelden zijn de twee nieuw politieke partijen Partai Hanura en Partai Gerindra. Partai Hanura wordt geleid door voormalig Generaal Wiranto, bekend van de mensenrechtenschendingen op Oost Timor in 1999, én Partai Gerindra door Prabowo, de schoonzoon van Suharto en voormalig commandant van *Kopassus* – de Indonesische Special Forces die zich ook onder leiding van Prabowo schuldig maakten aan mensenrechtenschendingen in Oost Timor. Vice-president van Partai Gerindra is bovendien Muchdi, de chef van de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BIN) die veroordeeld is voor de moord op mensenrechtenactivist Munir. De mensenrechten kunnen mogelijk een belangrijk onderwerp worden in de verkiezingsstrijd, vooral bij de presidentsverkiezingen.

Een ander zeer belangrijk aandachtspunt rond de verkiezingen vormen de toenemende spanningen tussen religieuze groeperingen. Zoals hierboven al werd aangestipt, heeft de decentralisatie ook tot gevolg dat politieke partijen en actoren zich meer dan voorheen profileren op religie. Marjolijn Eshuis van CMC zal hier nader op in gaan, maar ik wil in het kader van decentralisering en verkiezingen even een drietal hete hangijzers aanstippen: (1) de vervolging van de Ahmadiya naar aanleiding van herhaaldelijke oproepen van radicale moslimgroepen om deze beweging te verbieden; (2) de discussies rondom de antipornografie wetgeving die geleid heeft tot polarisering tussen Islamitische groepen enerzijds, en hindoeïstische, boeddhistische en christelijke groepen anderzijds, en; (3) de trend om op districts-niveau beleid te baseren op religieuze basis, zoals de Shariah in tientallen districten, maar ook het plan om op Bali hindoeïstische wetgeving te gaan toepassen en op Papua de Bijbel als uitgangspunt voor beleid te nemen. Het moge duidelijk zijn dat de multiculturele basis van Indonesië – de *Pancasila* - hiermee stevig onder druk staat.

Voornadere inlichtingen kunt u terecht bij:

Annette Jansen
Beleidsadviseur Democrativering & Vredesopbouw
ICCO - Interchurch Organisation for Development Cooperation
Email: annette.jansen@icco.nl
T +31 (0)30 692 7903
GSM +31 (0)6 1462 4882

Mirjam Boswijk
Relatiebeheerder Democrativering & Vredesopbouw/Indonesie
ICCO en Kerkinactie
Email: mirjam.boswijk@ICCOenKerkinActie.nl
T +31 (0)30 692 7988
GSM +31 (0)6 403 544 89

4. Mensenrechten

Een menswaardig bestaan?

Implementatie van de Mensenrechtenstrategie in Indonesië

Marijn Peperkamp, Justitia et Pax

Een jaar geleden presenteerde minister Verhagen zijn mensenrechtenstrategie 'Naar een menswaardig bestaan'. Deze strategie kan in potentie een belangrijke steun vormen voor het werk van lokale mensenrechtenorganisaties en zo bijdragen aan het verbeteren van de mensenrechtensituatie ter plekke. Nederlandse ambassades spelen een centrale rol in de implementatie van de mensenrechtenstrategie, het bijbehorende actieplan en de Europese richtlijnen voor mensenrechten. Hoewel u tijdens het bezoek aan Indonesië niet de mogelijkheid heeft de twee provincies Papua en West Papua te bezoeken, waar de mensenrechtenproblemen van Indonesië zich concentreren, hoop ik dat u aan de hand van deze inbreng, uw ontmoetingen met mensenrechtenactivisten en contacten met de ambassade, een beter beeld kunt krijgen van de implementatie van de mensenrechtenstrategie.

Naast een aantal prioritaire thema's uit de mensenrechtenstrategie, zoals marteling, mensenrechtenverdedigers en de vrijheid van meningsuiting, zal ik hieronder ook thema's aanstippen die volgens onze partners urgent zijn in Papua: sociaal-economische rechten en de relatie tussen milieu en mensenrechtenschendingen.

Marteling

Marteling wordt systematisch ingezet als instrument om de Papua bevolking monddood te maken. De mensenrechtenbureaus van de evangelische en de katholieke kerk in Papua hebben 242 gevallen van marteling gedocumenteerd in de eerste negen jaar na de *reformasi* (1998-2007). Slechts één zaak kwam voor de rechter, de daders werden vrijgesproken. In hetzelfde rapport beschrijft Imparsial dat marteling in Aceh ook na het Helsinki akkoord nog steeds voorkomt. Omdat daders geen vervolging hoeven te vrezen, kunnen zij gewoon doorgaan met hun gedrag.

Op 25 september jongstleden rapporteerde Amnesty International bijvoorbeeld over de mishandeling van een gevangene in Papua, die een oog mist en momenteel in het ziekenhuis verblijft wegens zware verwondingen die volgens de politie zouden zijn ontstaan bij een ontsnappingspoging.

De VN rapporteur tegen marteling concludeerde na zijn bezoek aan Indonesië, inclusief Papua, dat Indonesië onvoldoende juridische garanties heeft om de veiligheid van mensen die zijn gearresteerd of een gevangenisstraf uitzitten te waarborgen. Marteling is niet bij wet verboden in Indonesië.

De strategisch inzet in de mensenrechtenstrategie is om marteling en de straffeloosheid daarvan zowel in Europees verband als op nationale titel te bespreken in de bilaterale contacten en om slachtoffers te ondersteunen. Momenteel is voor Indonesische mensenrechtenorganisaties niet heel zichtbaar of en zo ja hoe, de ambassade hieraan aandacht besteed.

Vrijheid van meningsuiting

Volgens Amnesty International in haar jaarrapport wordt de vrijheid van meningsuiting zeer beperkt in Indonesië. Met name in conflictgebieden worden vreedzame politieke uitingen vervolgd of hardhandig onderdrukt. Tijdens een vreedzame demonstratie in Wamena, Papua op World Indigenous Day, 9 augustus, werd Opinus Tabuni neergeschoten door de politie. De politie opende het vuur nadat enkele demonstranten de Morgenster vlag hadden gehesen. De Indonesische overheid beschouwt deze vlag als een symbool van separatisme.

In de loop van dit jaar werden tijdens vreedzame demonstraties in Papua naar alle waarschijnlijkheid minstens 96 mensen gearresteerd, in de meeste gevallen wegens het hijsen van deze vlag⁵. In 2007 werden er in Indonesië 63 mensen gearresteerd voor het vreedzaam uiten van hun mening. Hieronder waren 21 mensen uit de Molukken, gearresteerd in juni nadat zij de Molukse vlag hezen tijdens een bezoek van de president.

Inmiddels zijn de zogenaamde 'haatzaai' artikelen, op grond waarvan veel personen vervolgd werden, ongrondwettelijk verklaard door het constitutionele hof. De mensen die zijn veroordeeld op grond van deze artikelen zitten echter nog steeds vast. Zo zijn er bijvoorbeeld Filep Karma en Yusuf Pakage, veroordeeld tot respectievelijk 15 en 10 jaar wegens het hijsen van de Papua vlag.

Eén van de concrete punten uit het actieplan is het actief monitoren van en rapporteren over beperkingen van vrijheid van meningsuiting in landen waar verkiezingen op komst zijn. Partners uit Papua vrezen een toenemende repressie in de aanloop van de verkiezingen van 2009. Monitoring en rapportage is daarom wenselijk.

Mensenrechtenverdedigers

Verschillende Indonesische mensenrechtenorganisaties⁶ spraken bij de herdenking van de dood van mensenrechtenactivist Munir hun zorg uit over de positie van mensenrechtenverdedigers in Indonesië. Hun werk wordt gecriminaliseerd, zoals in Aceh, waar mensenrechtenactivisten worden vervolgd op grond van wetten over opruiing over de vernieling van eigendom. In Jakarta zijn mensenrechtenactivisten opgepakt of gedwongen excuses te maken voor uitspraken die zij eerder deden. Vorig jaar concludeerde de VN rapporteur voor mensenrechtenverdedigers na haar bezoek aan Indonesië dat vooral mensenrechtenverdedigers en religieuze leiders in Papua via bedreigingen en intimidatie beperkt worden in hun werk. Albert Rumbekwan, hoofd van

⁵ 9 mensen afgelopen maart in Timika, 12 personen in Manokwari op 13 maart en nog 4 op 19 maart in Jayapura voor deelname aan dezelfde demonstratie, 7 demonstranten werden op 22 april gearresteerd tijdens een vreedzame demonstratie in Abepura en onmiddellijk weer vrijgelaten, 46 mensen in FakFak op 19 juli, 18 personen in Timika op 23 september.

⁶ Imparsial, Walhi, the Human Rights Working Group, Federasi KontraS en KASUM.

de Papua afdeling van de Nationale mensenrechtencommissie (Komnas HAM, een overheidsorgaan) bijvoorbeeld, deinde onder druk van intimidatie en bedreigingen zijn ontslag in.

In de mensenrechtenstrategie wordt grote nadruk gelegd op het belang van het werk van mensenrechtenverdedigers. Vooral voor de Nederlandse ambassades is een belangrijke rol weggelegd om deze strategie én de Europese richtlijnen voor de bescherming van mensenrechtenverdedigers te implementeren. De richtlijnen en de strategie schrijven voor dat de ambassade regelmatig contact houdt met mensenrechtenverdedigers en eventuele rechtszaken bijwoont.

Volgens onze partners in Papua is de Nederlandse ambassade nog te weinig zichtbaar. Zo is er bijvoorbeeld de rechtszaak tegen mensenrechtenadvocaat Sabar Olif, 18 oktober 2007 gearresteerd door de antiterreur eenheid van het Indonesische leger voor het doorsturen van een in Papua wijd verspreid circulerend SMS bericht. Het proces tegen Sabar Olif loopt nog steeds. Tot nu toe heeft de Nederlandse ambassade, of een andere Europese ambassade, geen enkele zitting bijgewoond.

Sociaal-economische rechten

Ook sociaal-economische rechten, met name het recht op onderwijs en gezondheid, verdienen de aandacht van de leden van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken. De provincies in Papua zijn volgens de UNDP de armste provincies van Indonesië, die het verst achterlopen bij het realiseren van de millenniumontwikkelingsdoelen. Binnen Papua bestaat er een grote kloof tussen de inheemse bevolking van Papua, voor het grootste deel woonachtig in moeilijk toegankelijke dorpen, en de migranten uit de rest van Indonesië, vooral woonachtig in de steden.

De lage deelname van Papua's aan en de slechte kwaliteit van het onderwijs leiden tot capaciteitsgebrek. Dit capaciteitsgebrek is één van de oorzaken dat Papua's slecht vertegenwoordigd zijn in de lokale overheid. Hierdoor heeft de Speciale Autonomie niet geleid tot meer zeggenschap van Papua's.

Ook toegang tot gezondheidszorg is problematisch voor veel Papua's. Twee procent van de bevolking in Papua is besmet met HIV-Aids, vergeleken met 0,2 procent van de totale Indonesische bevolking. Een uitbraak van cholera in het Dogiyai district (niet van de Freeport mijn, de grootste goudmijn ter wereld) heeft veel mensen het leven gekost.⁷ De uitbraak en verspreiding zijn het directe gevolg van het verwaarloosde gezondheidssysteem in Papua. Gezondheidsposten buiten de districtcentra zijn, net als veel scholen, verlaten en medicijnen zijn niet of nauwelijks voorradig. Als grootste donor kan Nederland een belangrijke rol spelen in het garanderen van toegang tot basisvoorzieningen voor de Papua bevolking.

Mensenrechten en milieu

Papua beschikt over het grootste ongerepte regenwoud van Indonesië. De aanleg van oliepalmplantages en illegale houtkap bedreigen deze natuurlijke rijkdom en daarmee ook de natuurlijke leefomgeving van de inheemse bevolking. Militairen worden ingezet

⁷ Schattingen lopen uiteen van 150 tot 240 doden.

op de plantages als beveiligingsmedewerkers, waardoor mensenrechtenschendingen rondom de plantages toenemen. In de gebieden waar nieuwe plantages worden aangelegd, wordt het maatschappelijk middenveld onder druk gezet om de aanleg van nieuwe plantages te steunen. Bij de aanleg van palmolieplantages wordt de inheemse bevolking meestal beloofd dat zij worden gecompenseerd voor het land dat zij verliezen en dat de plantages hen werkgelegenheid zullen bieden. Het tegendeel blijkt echter waar. Mensenrechtenactivisten en medewerkers van de kerken die kritisch zijn over plantages worden geïntimideerd en bedreigd. Zoals Pastoor Johannes Djonga, die zijn werkgebied moest ontvluchten na bedreigingen door de lokale commandant van de speciale troepen (Kopasus). Pastor Djonga verzette zich tegen de aanleg van oliepalmpantages.

Het *avoided deforestation* instrument (REDD) kan een effectief mechanisme zijn om het oerwoud in Papua te behouden en de landrechten van de Papua bevolking te garanderen. Voorwaarde is wel dat de sociale gevolgen voor en landrechten van inheemse volkeren worden meegenomen in het systeem.

Papua, Land van Vrede

Justitia et Pax werkt nauw samen met CMC Mensen met een Missie, Cordaid en ICCO & Kerk in Actie in het Faith-based Network on West Papua. Dit netwerk ondersteunt het Papua, Land van Vrede initiatief van religieuze leiders in West Papua, de Justitia et Pax commissies van de katholieke kerk en het mensenrechtenbureau van de Evangelisch Christelijke Kerk Papua. Zie ook: www.faithbasednetworkonwestpapua.org. Binnen het Indonesiëberaad werkt Justitia et Pax daarnaast samen met Peace Brigades International en Pro Papua, die nauw betrokken zijn geweest bij het opstellen van dit stuk.

5. Dialoog tussen de levensbeschouwingen

Dialoog tussen levensbeschouwingen

Marjolijn Eshuis, CMC Mensen met een missie

Indonesië erkent godsdienstvrijheid. Het onderling respecteren van elkaars religieuze tradities is politiek bekrachtigd middels de Pancasila, als staatsideologie die de natie samenbindt. De laatste jaren wordt de stem van radicale moslims, mede onder invloed van de 'oorlog tegen het terrorisme' steeds groter. Na de invoering van de Sharia-wetgeving in Atjeh, neemt de invloed van de islam ook elders in de Indonesische samenleving toe. Inmiddels is in 10 provincies de sharia-wetgeving ingevoerd. Er wordt ook wel gesproken van de 'vergroening' van de samenleving, waarbij groen verwijst naar de kleur van de moslims. Moslims zijn de laatste tijd meer uitgesproken in het publieke debat en in sommige gevallen ook agressief. Alhoewel het percentage radicale moslims laag is (7%) gaat het nog altijd om 15 miljoen moslimradicalen.

Religieuze minderheden vrezen dat uiteindelijk de verdere islamisering van de politiek en economie hen tot tweederangs burgers zal maken. Sommigen ervaren dat nu al zo. Officieel is iedereen gelijkberechtigd, maar in de praktijk heerst er voor christelijke en andere religieuze minderheden achterstelling. In sommige streken komen ze moeilijk in aanmerking voor overheidsfuncties. Of ze worden voor een sollicitatie niet opgeroepen. Daarnaast is de bouw van kerken en andere religieuze gebedshuizen veel moeilijker geworden.

Deze tendensen vergroten de spanning tussen godsdienstige groeperingen, vooral op Java, Sulawesi, de Molukken, Kalimantan en Sumatera: gebieden, met uitzondering van Java en Sumatera, waar het aantal moslims en christenen ongeveer gelijk is.

De laatste tijd zijn de spanningen tussen moslims en met name christenen ook vergroot op Papua. Door de komst van immigranten maken moslims inmiddels de helft van de bevolking uit. Drie augustus jl. nog, vond in Jayapura een grote demonstratie plaats vóór het behoud van de Pancasila. De Pancasila staat onder druk nu vijf ministers onlangs een voorstel deden om van de zondag een werkdag te maken. Het afschaffen van de Pancasila zou grote interne conflicten met zich mee brengen.

Op Papua werken katholieke, protestante, moslim, Boeddhistische en Hindoeleiders samen in het 'Papua Land van Vrede' initiatief aan duurzame vrede. Ieder jaar organiseren zij een gezamenlijke bijeenkomsten waarin onderwerpen als veiligheid, uitwisseling over de religies, of bijv. HIV/Aids centraal staan. Samen zoeken de religieuze leiders naar oplossingen voor problemen. Dit heeft een positieve uitstraling.

Ondanks de toenemende spanningen, zijn er behalve op Papua, ook in andere delen van Indonesië veel intensieve contacten tussen de godsdiensten. Er zijn plaatselijk en landelijk vaak goede tot vriendschappelijke relaties tussen kerkleiders en moslimleiders.

Het Indonesië Beraad vraagt aandacht voor een permanente dialoog tussen religieuze groeperingen. Dat is van groot belang voor de sociale cohesie in de samenleving. Het voorbeeld van uitwisseling en samenwerking tussen religieuze leiders op Papua is uniek en kan ook voor andere regio's als voorbeeld dienen.

CMC *Mensen met een Missie* biedt de mogelijkheid om in gesprek te gaan over religieuze ontwikkelingen binnen het christendom en de islam in Indonesië. Tijdens het gesprek willen de sprekers met u van gedachten wisselen over de staat van de 'Pancasila', de verhouding tussen de godsdiensten en hoe om wordt gegaan met de toegenomen spanningen tussen religieuze groepen.

Gesprekspartners:

- Fr. Ismartono SJ, werkzaam bij de Indonesische Bisschoppenconferentie www.kawali.org
- Dhr. M. Syafi'i Anwar, uitvoerend directeur van International Centre for Islam and Pluralism (ICIP). Dhr. Anwar publiceerde onlangs het boek' *Islam and the Universal Values*'. www.icipglobal.org

Voor nadere inlichtingen kunt u terecht bij:

Mrs. Marjolijn Eshuis
CMC *Mensen met een missie*
P.O. Box 16442
2500 BK Den Haag
The Netherlands
tel. 0031-703 136 744
fax 0031-703 136 777
e-mail: m.eshuis@CMC.nu

Mr. Michael Baumeister
CMC *Mensen met een missie*
P.O. Box 16442
2500 BK Den Haag
The Netherlands
tel. 0031-703 136 723
fax 0031-703 136 777
e-mail: m.baumeister@CMC.nu